

„I jedna i druga ocjena stoje, ali da li ste se ikad zapitali zašto njih dvojicu i ostale Vojvodane zovu *Lalama*?”

(Isto.)

Lično ime u množini ima još jedno značenje: ono se identificira s djelom ili djelima nekih književnika, kompozitora, znanstvenih radnika itd. Takvi primjeri nedostaju u korpusu, pa ću ih sama navesti:

Polica mi je puna *Krleža*.

Jučer sam kupila pet *Marinkovića*.

U obje je rečenice, dakako, riječ o knjigama tih pisaca. Niti se tu vlastito ime ne pretvara u opću imenicu, pa ga u takvim slučajevima treba također pisati s velikim slovom.

Dakle, množina vlastitih imena se, po mom mišljenju, piše isključivo velikim slovom u sljedećim slučajevima (ovdje ću dodati i primjere navedene u nekim pravopisima i gramatikama):

1. ako je riječ o ljudima s istim imenom i/ili prezimenom:
U razredu su tri Sanje.
2. kad su ljudi s istim prezimenom u rodbinskim odnosima ili se radi o članovima porodice koji nisu u direktnom srodstvu:
braća Karamazovi, Kovačići (tj. porodica Kovačić),
3. kada ime ili nadimak u množini označava cijeli narod, naciju, narodnost i sl,
4. kad se vlastito ime u množini poistovjećuje s djelom ili djelima dotične osobe.

S a ž e t a k

Željka Fink, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.1:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 18. ožujka 1988.

Upper and Lower-Case Letters with Proper Names in Plural

The use of upper and lower-case letters with proper names in the plural is discussed. The use of lower-case letter is suggested with proper names whose meaning is figurative rather than primary.

LEKSIČKE DVOSMISLICE I PREVODITELJSKA POKLIZNUČA

Marko Kovačević

Nedavno uzeh u ruke antologiju hrvatske poezije na francuskom¹ i listajući je i prisjećajući se izvornih stihova primijetih neke pogreške te mi se učini da bi se bilo korisno na njih osvrnuti. Riječ je prije svega o višeznačnim riječima koje su svojevrsna zamka u prevodenju, osobito u prevodenju pjesničkih tekstova; stoga nije neobično da prevoditelj takvim dvosmislicama katkad dadne približno tumačenje, katkad im suzi značenje, a katkad se na njima i poklizne.

¹ Slavko Mihalić et Ivan Kušan. *La poésie croate des origines à nos jours*, Éd. Seghers, Paris, 1972.

Stoga ovaj osvrt ne smjera iscrpnijoj lingvostilističkoj analizi ovoga hvale vrijednog pokušaja da se na francuskom jeziku pruži izbor hrvatske poezije „od početaka do naših dana”. On će se uglavnom zadržati na spomenutim slučajevima, bez ikakve namjere da omalovaži ovaj značajan pothvat. Pa premda nas od izlaska ove antologije dijeli petnaestak godina, držim da ovakav osvrt neće biti ni bez aktualnosti ni bez zanimljivosti.

Započnimo jednom korektorskom pogreškom, koja, zbog svoje naravi, nije daleko od razmatranog problema. U kratkoj bilješci o Tinu Ujeviću (146. str. spomenute antologije) zbirka *Lelek sebra* u prijevodu glasi *La plainte du cerf!* Riječ je zacijelo o tiskarskoj neispravljenoj pogrešci do koje je došlo jer se *le cerf* (jelen) i *le serf* (sebar) na francuskom izgovaraju na isti način. Pa kako je slagaru riječ *cerf* bliža i poznatija od povišnog naziva *serf* (sebar), on ih je zamijenio. Tako da Ujevićeva zbirka u prijevodu znači *Lelek jelena* ili *Jelenja tužaljka!*

Ni Talijani, kažu,² pri prevođenju naslova ove Ujevićeve zbirke nisu bili sretnije ruke te ju je neki prevoditelj preveo kao da u izvorniku glasi *Lelek srebra* (Il lamento del argento [?])! Očito nije riječ o tiskarskoj pogrešci već o krivoj prevodiočevoj zamjedbi, do koje je došlo zbog glasovne sličnosti dviju riječi u genitivu: *sebar*, *sebra* – *srebro*, *srebra*. A da se te dvije riječi u genitivu glasovno i vizualno dozivaju, to potvrđuje i ovaj dvostih Gustava Krkleca:

S jedne: jedan narod gine na bojištu, mirom *sebra*,
s druge: oci domovine zgrću zlata, *srebra*.

K tomu valja primijetiti da je prevoditelju bila poznata Ujevićeva modernost, a što je neobično da srebro leleče ili jadikuje u kakvoj modernističkoj metafori? I prevodilac se pokliznuo!

Nije mi poznato kako je sreća poslužila njemačkoga ili engleskog prevoditelja, no ruski je pri prevođenju naslova ove Ujevićeve zbirke bio sretnije ruke. *Lelek sebra* u ruskome prijevodu glasi: *Vopli raba*. Premda Vladimir Mažuranić, tumačeći riječ sebar, kaže: „pučanin, kmet, seljak, težak, podložnik vlasteoski, ali ne rob, rab,”³ ruski prijevod (rab = rob) zadovoljava preneseno značenje riječi sebar, a to je rob.⁴ Na to nas upućuju i ovi Ujevićevi stihovi, u kojima jedna sintagma (vapaj roba) zapravo poznatijim riječima prevodi naslov njegove zbirke *Lelek sebra*:

A moja čežnja, *vapaj roba*,
traži odnekud pokoj groba.

Dok sam čitao prijevod Nazorove *Šikare* (La ronce, III, str. 137), oko mi zape za posljednju kiticu:

O, poussez dur, multipliez vos épines,
-- Suc: poison; épine: *espoir* –
Vous, broussailles et ronces de chez nous,
Vous, ô notre dernière espérance!

² Ovo sam čuo od dr. Josipa Tomića dok nam je, sredinom šezdesetih godina, na seminarskim vježbama (prevođenje s francuskoga na hrvatski i obratno) ilustrirao teškoće i zamke prevodilačkog umijeća.

³ *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Drugi dio (P–Ž), Zagreb, 1975, s. v. sebar.

⁴ Usp. J. Dayre, M. Deanović, R. Maixner, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb, 1960, s. v. sebar.

Premda je ritam izvornika prilično pogodan, nešto mi je zasmetalo u drugom stihu, u posljednjoj riječi. Prisjetivši se Nazorova izvornog teksta, uvidjeh gdje škripi:

Oh, rastite sve gušći, sve dračaviji

– Sok: otrov; trnje: *nâdo* –

Vi naše zemlje šiprazi i šikare,

Vi posljednja nam *nâdo*!

Ako pogledamo podcrtane riječi u prijevodu i izvorniku, otkrit ćemo prevoditeljsku pogrešku. Nazor rimuje riječ *nâdo* (čelik) s riječju *nâdo* (vokativ imenice *nâda*). Prevoditeljici se učinilo da su to dvije istoznačnice te je riječ *nâdo* (čelik) prevela riječju *espoir* (*nâda*), a riječ *nâdo* (*nâda*) francuskom leksičkom dubletom *espérance* (*nâda*)!

Nâdo je riječ srednjega roda, s kratkosilaznim naglaskom.⁵ Premda ju je iz standardne upotrebe, zajedno s riječju *ocal*, potisnula riječ *čelik* (turcizam), ona se sreće i u starijoj (Čubranović, Zoranić, Baraković, Vitezović) i u novijoj hrvatskoj književnosti (G. Martić, M. Pavlinović, Nazor); bilježe je i stariji (Mikaljin, Belostenčev i Stullijev) i noviji rječnici (Vukov, Akademijin, Deanovićev hrvatsko-francuski i Deanović-Jernejev hrvatsko-talijanski). Između drugih slavenskih jezika nalazi se još samo u slovenskom. Etimološki potječe od glagola nadjenuti, to jest ono što se nadijeva na neobrađeno željezo (vršci koplja, strijele, oštrice noža i mača). Smisao je zapravo spornoga Nazorova stiha ovaj: Šikaro, neka tvoj sok bude otrov, a tvoje trnje čelik (*nâdo*), to jest sve ono ubojito oružje od *nâda* (čelika). Dakle, riječ *nâdo* valjalo je prevesti francuskom riječju *acier* (čelik), a ne riječju *espoir* (*nâda*). Dakako, u slobodnijemu prijevodu može to biti i koji značenjski ekvivalent riječi *acier*.

Koliko sam provjerio, u srednjoškolskim čitankama i u većini antologija i Nazorovih izabranih pjesama označena je naglasna opozicija na spomenutim riječima iz Šikare: *nâdo* ~ *nâdo*. Nema je međutim u poznatoj Mihalić-Pupačić-Šoljanovoj Antologiji hrvatske poezije dvadesetog stoljeća.

U antologiji je i nezaobilazna Ujevićeva *Svakidašnja jadikovka* (Lamentation quotidienne). Na 154. stranici skrećem pažnju na sljedeće stihove:

Amère est la couronne

d'absinth et le calice

est noir jusqu'à la lie;

je brûle, *fiils d'Elie*,

je te crie dans le feu.

Oni odgovaraju ovim stihovima u izvorniku:

Gorak je vijenac pelina,

mračan je kalež otrova,

ja vapim žarki *ilinštak*.

Taj Ujevićev nerimovani trostih, kao od bronce sliven, ozbiljan je izazov svakom prevoditelju, a u francuskom mu prijevodu odgovara dijelom doslovan, dijelom slobodan i dijelom preslobodan prijevod u peterostihu. Možda će se to najbolje osvijetliti ako se francuski tekst prevede, što doslovnije, ponovo na hrvatski:

⁵ Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, JAZU, sv. VII, s. v. *nâdo*.

Gorak je vijenac pelina,
mračan se kalež prevršio.
ja plamtim, *Ilijin sin*,
vapim ti u ognju.

Prvi Ujevićev stih je doslovno preveden i značenjski zadovoljava. Drugi stih je slobodan prijevod ili parafraza s približnim značenjem („et le calice est noir jusqu'à la lie"). Zacijelo je dvojben preslobodan prepjev posljednjega Ujevićeva stiha: „ja vapim žarki ilinštak" („je brûlé. fils d'Elie, je te crie dans le feu). Prevodiocu je zamkom, čini se, bila neobična i višeznačna riječ *ilinštak*. U Hrvatskosrpsko-francuskom rječniku⁶ ta riječ ima tri značenja: ona znači (1) čovjeka kojemu je zaštitnik sveti Ilija; (2) mjesec srpanj, mjesec u kojemu je blagdan svetog Ilije; (3) figurativno, pasje žege. U kontekstu Ujevićeva tristiha ilinštaku odgovara drugo značenje (2): žarki srpanj, žarko ljetno sunce⁷ i njegov sjaj, kao antiteza mraku i gorčini, što izražavaju dva prva stiha. Treće figurativno značenje „pasji dani", „pasje žege" (francuski *canicule*) ne bi, barem u ovome leksičkom obliku, moglo doći u obzir zbog negativna doživljaja i negativnih suznačenja.

U tome nas smislu upućuje i sintaksa: „Ja vapim žarki ilinštak". *Žarki ilinštak* je objekt glagola vapiti. A francuski je prevoditelj to, čini se, sintaktički ovako shvatio: Ja, žarki ilinštak, vapim tebi, o Bože. Pri tom je sintagmu *žarki ilinštak* doveo u vezu s 1. značenjem iz Deanovićeve rječnika („čovjek kojemu je zaštitnik sveti Ilija") te to značenje slobodno parafrazirano u *fils d'Elie* (Ilijin sin), analogno prema biblijskim izričajima *Sin Božji*, *Sin čovječji*. Međutim, bez obzira na opravdanost slobodnoga parafraziranja u pjesničkome prijevodu, kontekst ovoga Ujevićeva trostiha, sintaksa i leksik ne daju nam mogućnost za takvu prevoditeljsku interpretaciju kakvu donosi francuski prijevod. Ispada da pjesnik vapi da bude izbavljen iz ognja, dok je osnovno značenje trostiha ovo: iz životne gorčine i mraka pjesnik vapi za toplinom i svjetlom („ja vapim žarki ilinštak").

Kad se sretne s leksičkom dvoznačnošću ili s pjesničkom nedorečenošću ili nejasnošću, prijevod može biti i korisno tumačenje, koje nam može pomoći pri pravilnu razumijevanju izvornika. To će nam lijepo osvijetliti na 147. stranici ove zbirke francuski prijevod jednog stiha iz Ujevićeve pjesme *Pobratimstvo lica u svemiru* (*Fraternité des hommes dans l'univers*); navedimo najprije u hrvatskome izvorniku Ujevićevu kiticu s tim stihom, a potom francuski prijevod:

Ja sam ipak ja, svojeglav i onda kad me nema,
ja sam šiljak s vrha žrtvovan u masi;
o vasiono! ja živim i umirem u svjema;
ja bezimeno ustrajem u braći.⁸

Et pourtant, c'est bien moi. oui, l'entêté, même quand je disparaîs,
je suis la forme d'un sommet sacrifié dans la chaîne.
O univers! Je vis et meurs en tous,
et anonyme je revis dans chacun de mes frères.

⁶ J. Dayre. M. Deanović i R. Maixner. Zagreb. 1960, s. v. ilinštak.

⁷ Vidi: Klaić. Bratoljub, *Rječnik uz Ujevićeve Pjesme i pjesničke proze*, Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb, 1970. str. 480.

⁸ T. Ujević, *Sabrana djela*, Znanje, Zagreb, 1964, sv. II, str. 32.

U Pobratimstvu lica u svemiru Ujević varira temu odnosa dijela i cjeline, pojedinca i svemira, jedinke i kolektiva, osobe i zajednice. To se vidi i u navedenoj kitici i u njezinu drugom stihu, koji ovdje imamo na umu. Leksičku višeznačnost riječi *šiljak*, *vrh*, *masa* prevoditeljica usmjeruje prema jednoznačnosti i izričitosti (*la forme d'un sommet, la chaîne*), što će se zornije vidjeti ako taj stih s francuskoga ponovno što doslovnije prevedemo na hrvatski:

ja sam *oblik vrha* žrtvovan u *gorskom lancu*.

Višeznačna riječ *masa* protumačena je u smislu 'masiv, gorski masiv, gorski lanac', čime je i sintagma *šiljak s vrha* postala jednoznačnija. Smisao stiha, gubljenje pojedinačnog u općem, u prijevodu je, dakako, prenesen.

Listajući ovu antologiju nisam mogao ne sjetiti se jedne dvosmislice iz Mažuranićeva spjeva *Smrt Smail-age Čengića* te sam je potražio u prijevodu. Riječ je o dvoznačnosti na koju su tumači Mažuranićeva teksta davno upozorili, a nalazi se u ovim stihovima iz *Harča*:

A četvrti da pogledaš časak,
jadna raja k zemlji popadala,
ter je vuku konji krilonozi
i po prahu i po kalu:
Ektorove ispod grada Troje
kad već Troju ostaviše bozi.⁹

U francuskom prijevodu (*Le tribut*, str. 99) ti stihovi glase ovako:

Et regardez! Au quatrième pas,
ils sont tombés à terre, les malheureux chrétiens,
et les chevaux aux pieds ailés les traînent
dans la poussière et dans la boue,
come Hector le fut sous les murs de Troie,
la ville abandonnée des dieux.

U izvorniku je dvoznačna riječ *Ektorove*; može se shvatiti kao akuzativ množine od *Ektor* (*Hektor*), a može i kao genitiv u sintagmi *Ektorova Troja*, *Ektorove Troje*, to više što Mažuraniću, pod utjecajem latinskoga jezika, takve genitivne sintagme nisu strane. Na primjer onaj stih iz *Noćnika*: „*il rujeva* ispod *grma* zeče". Prevoditeljica se opredijelila za usporedbu (*comme Hector le fut* – poput *Hektora*), čime je smisao prenesen, a tekst na gramatičko-lexičkoj razini postao jasniji!

Time bismo završili ovaj osvrt, koji je ne samo pokazao na moguće zamke pri prevođenju iz jezika na jezik već, nadam se, i upozorio na nešto što se često zna smetnuti s uma: filologija i pjesništvo nisu tako daleki i strani jedno drugome, osobito u prevođenju.

Sažetak

Marko Kovačević, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb
UDK 801.3:808.62, stručni članak, primljen za tisak 14. siječnja 1988.

Lexical Ambiguities and Translators' Slipups

The author deals with several instances of lexical ambiguities and some very rare words creating specific difficulties in translation.

⁹ I. Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Mladost, Zagreb, 1987, str. 47.